

Մ. Պ. ԱՂԱՅԱՆ, Ե. Մ. ԽԱԼԵՅԱՆ, *Ուրվագծեր Սովետական Հայաստանի պատմության հարյուր տարեկան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 1960, 309 էջ, գինը 11 ռ. 60 կ.:*

Գրախոսվող ուրվագծերի երրորդ պրակն բնագրվում է մի շրջան, երբ մեր ղեկավարության ղեկավարում լայն ճակատով ծավալվում էր խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների շինարարությունը, լիակատար կերպով ավարտվել էր գյուղատնտեսության սոցիալիստական վերահաստատումը և Հայաստանի աշխատավորությունը, ինչպես և սովետական ողջ ժողովուրդը, աճուրդաբար նախապատրաստվեց սոցիալական փոփոխության անցման համար: Ինչ շրջանի խոշոր պատմական իրադարձությունը Սովետական Միության Հայրենական Մեծ պատերազմն է, որը ժամանակավորապես բնորոշեց սովետական մարդկանց խաղաղ ստեղծագործական աշխատանքը: Սովետական մարդիկ հերոսական պայքարի ելան բնորոշ ֆաշիզմի, որը ձգտում էր ոչնչացնել Մեծ Հոկտեմբերի նվաճումները, ստրկացնել մեր Հայրենիքը:

Գրքի լեզբում տրվում է երկրորդ և երրորդ հնգամյակների խնդիրների կատարման համար Հայաստանի աշխատավորների մղած պայքարի պատմությունը, մի պայքար, որը հիանալի հաջողություններ ունեցավ արդյունաբերության զարգացման, գյուղատնտեսության և կուլտուրական շինարարության բնագավառում: Գրքի այդ բաժնում (6—7 գլուխներ) նշվում է, որ ղեկավարության ողջ արդյունաբերության համախառն արտադրանքի թողարկումը 1937 թվականին, 1913 թվականի համեմատությամբ, աճեց 5,2 անգամ, ինչ որում ծանր արդյունաբերությանը՝ 14 անգամ: 1932 թ. համեմատությամբ, 1937 թվականին Հայաստանի արդյունաբերության համախառն արտադրանքն աճեց 2,3 անգամ: Ինչուհետև նշվում են Հայաստանի արդյունաբերության զարգացման արագ տեմպերը հաջորդ տարիներին: Հատկապես այդ հաջող է տրված խոշոր արդյունաբերության, մասնավորապես սպինձա-հանքային արդյունաբերության զարգացման օրինակներով (էջ 67):

Նոր գործարանների շինարարությունը և գործող ձեռնարկությունների ընդլայնումն առաջ բերեցին ղեկավարության արդյունաբերական բանվորների թվի անշեղ աճ: Միայն խոշոր արդյունաբերության մեջ, բնորոշվում է զորում, բանվորների թիվը 1939 թվականին, 1913 թվականի համեմատությամբ, ավելացավ ավելի քան 5 անգամ (էջ 68):

Խոշոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին նաև գյուղատնտեսության բնագավառում: 1937 թվականին ղեկավարության արդեն կար 1074 կոլտնտեսություն, որոնցում բնագրված էր Հայաստանի գյուղացիական տնտեսությունների 88,7 տոկոսը: Բնագրվել էր գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը (1926—27 թթ. անիոփոխ գներով) 1937 թվականին հասավ 99,1 միլիոն ռուբլու: 1932 թվականի 60,8 միլիոն ռուբլու փոխարեն: Գրքում արվում են ճիշտ եզրակացություններ այն մասին, որ ձեռք բերված հաջողություններն արդյունք էին կոլտնտեսային կարգերի զարգացման նկատմամբ կոլտնտեսական պարտիայի և Սովետական կառավարության ցույց տված անդուլ հողատարության, գյուղացիության աշխատանքային պայմանների և կենցաղի բարելավման: Ի հաստատումն դրա գրքում բերվում են հետևյալ փաստերը. երկրորդ հնգամյակի ընթացքում ղեկավարության տրակտորային պարկի հզորությունը աճեց 3 անգամ, իսկ գյուղատնտեսության լայն մեքենայացումը թույլ էր տալիս ղեկավարությանը ընդլայնել ցանքատարածությունները, բարձրացնել գյուղատնտեսական կուլտուրաների, հատկապես բամբակի և ծխախոտի բերքատվությունը:

Գրքում ցույց է տրված աշխատավորական մասսաների մասնակցությունը սոցիալիստական շինարարությանը, նրանց ստեղծագործական նախաձեռնությունը: Բերվում են արդյունաբերության, տրանսպորտի, կառույցների և գյուղատնտեսության տասնյակ առաջավորների

անուններ, ցույց են տրվում նրանց փառավոր գործերը հնգամյա պլանների կատարման համար մղվող համաժողովրդական պայքարում: Գրքի այդ բաժինը ուշագրավ է նաև Հայաստանի կուլտուրական շինարարությանը, հայերի հայրենադարձությանը վերաբերող հետաքրքիր փաստերով:

«Ուրվագծերի» գրախոսվող պրակի երկու երրորդը նվիրված է Սովետական Միության Հայրենական Մեծ պատերազմում հայ ժողովրդի մասնակցության հարցերին: Բազմաթիվ փաստական տվյալների հիման վրա ցույց է տրված հայ ժողովրդի մասնակցությունը մեր Հայրենիքի անկախության համար գերմանա-ֆաշիստական զավթիչների դեմ մղված պայքարին: Գրքի էջերը արտացոլում են ռեսպուբլիկայի աշխատավորների ուժերի մոբիլիզացման պրոցեսը, ողջ ժողովրդական տնտեսության վերակառուցումը՝ կապված ռազմաճակատի պահանջների հետ: Հեղինակները ճիշտ կերպով նշում են, որ Հայաստանի աշխատավորությունը, համակված վառ հայրենասիրությամբ, ֆաշիզմի նկատմամբ խորը ատելությամբ և այն չափախելու ձգտումով, սովետական ողջ ժողովրդի հետ մեկտեղ միասնական ճակատով մասնակցեց Հայրենական Մեծ պատերազմին:

Գրքում բազմաթիվ հետաքրքիր և բնորոշ օրինակներ ու փաստեր են բերված Սովետական Հայաստանի բանվոր դասակարգի, կուլտնտեսային գյուղացիության և ինտելիգենցիայի բարձր հայրենասիրական գործերի մասին: Պատերազմի միայն առաջին տասնմեկ ամսում Հայաստանի աշխատավորությունը կանխիկ դրամով պաշտպանության ֆոնդը հանձնեց 19841 հազար ռուբլի և պետական փոխառությունների պարտատոմսերով՝ 20 248 հազար ռուբլի (էջ 121):

Մեծ հետաքրքրությամբ են կարդացվում գրքի այն էջերը, ուր նկարագրված են երիտասարդական ռազմաճակատային բրիգադների հերոսական գործերը արդյունաբերության մեջ և տրանսպորտում, ուր խոսվում է կանանց անձնագոհ աշխատանքի մասին, որոնք գործարաններում, ֆաբրիկաներում, մեքենա-տրակտորային կայաններում և կուլտնտեսություններում փոխարինել էին ռազմաճակատ մեկնած իրենց ամուսիններին և եղբայրներին: Հեղինակները նշում են, որ էժն 1941 թվականին կանայք կազմում էին արդյունաբերական բանվորների և ծառայողների ընդհանուր թվի 37,3 տոկոսը, ապա 1942 թվականին նրանք արդեն կազմում էին 54,4 տոկոսը:

Գրքում հատկապես լավ է ցույց տրված հայերի անմիջական մասնակցությունը Հայրենական Մեծ պատերազմին: Այնտեղ լուսաբանված

են այն զորամասերի մարտական սխրագործությունները, որոնք պատերազմը դիմավորեցին մեր Հայրենիքի արևմտյան սահմանում, ինչպես նաև թշնամու թիկունքում կռվող հայ պարտիզանների քաջագործությունները: Այս աշխատության արժանիքը հանդիսանում է և այն, որ այնտեղ բերվում են տասնյակ նոր, չօգտագործված փաստաթղթեր և նյութեր Հայաստանի փառապանծ զավակների հերոսական սխրագործությունների մասին՝ ընդգեմ արշունոտ ֆաշիզմի: Ուշագրավ են այն նյութերը, որոնք վերաբերում են հայ զինվորների մասնակցությանը Բրեստի պաշտպանությանը (այդ հերոսական պաշտպանությանը մասնակցել են մոտ 200 հայ ռազմիկներ): Բեռլինի համար մղված մարտերին, հայ պարտիզանների մարտական սրիտագործություններին՝ ինչպես երկրի ժամանակավորապես օկուպացված տերիտորիայում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս:

Մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում գրքի այն էջերը, ուր խոսվում է հայերից կազմավորված առաջին պարտիզանական ջոկատի բաղադրման պատմության մասին: Ֆրանսիայում գործող այդ ջոկատը հետագայում վերակազմավեց պարտիզանական զնդի, սովետական կադրային սպա մալոր Ալեքսանդր Ղազարյանի գլխավորությամբ: Գրքում նկարագրվում են զնդի մարտական գործողությունները, բերվում են նրա հրամանատարական կազմի ազգանունները և ալի: Մեծ հետաքրքրությամբ են կարդացվում Փարիզում կազմակերպված ինտերնացիոնալ պարտիզանական ջոկատի հրամանատար, պոետ-կոմունիստ Միսակ Մանուշյանի անմահ գործերի, բուլղարահայ պարտիզանուհի Հերմինե Ռադկլաուտյանի և հայ ժողովրդի շատ այլ հավատարիմ զավակների հերոսական սխրագործությունների նկարագրությունները:

Գրքի վերջում բերվում են տվյալներ այն մասին, որ Հայրենական Մեծ պատերազմի ռազմաճակատներում մասնակցած 57 հայ զենեւորանք ու զորավարներ և 106 հայ ռազմիկներ արժանացան Սովետական Միության Հերոսի կոչման, 66 802 մարդ պարգևատրվեցին ՍՍՌՄ մարտական շքանշաններով և մեդալներով, իսկ անվահեր օդաչու Նելսոն Ստեփանյանին շնորհվեց Սովետական Միության Կրկնակի Հերոսի կոչում: Հայկական ՍՍՌ-ի 376 938 աշխատավորներ, թիկունքում ցուցաբերած իրենց անձնագոհ աշխատանքի համար, պարգևատրվեցին «Կոլկասի պաշտպանության համար» և «1941—45 թթ. Հայրենական Մեծ պատերազմում աշխատանքային արիության համար» մեդալներով (էջ 309):

Եզրափակման մեջ բերվում է Սովետական Հայաստանի 25-ամյակի կապակցությամբ

ՍՄԿՊ-ի և ՍՍՌՄ Միենիստրների Սովետի հրաժարման հետևանքով տեղի ունեցող արժանի կերպով գնահատվում են հայ ժողովրդի ծառայությունները Հայրենական Մեծ պատերազմում: «Հայրենական պատերազմի ընթացքում հայ ժողովուրդը պատվով կատարեց իր պարտքը Հայրենիքի հանդեպ: Հայ դիմվորները, Սովետական Միության մյուս ժողովուրդների զավակների հետ մեկտեղ, անձնագոհ կերպով պաշտպանում էին մեր Հայրենիքի անկախությունը, և ազատությունը, Հայաստանի բանվորները, կոլտնտեսականները և ինտելիգենցիան անդադար չանք էին թափում թշնամուն հաղթելու համար» (էջ 309):

Գրախոսվող աշխատությունը գրական կողմերի հետ մեկտեղ ունի մի շարք թերություններ ու վրիպումներ: Նախ և առաջ պետք է խոսել պարբերական մասին: Զարմանալի է, թե ինչու ուրվագծերի տվյալ պրակը սկսվում է 1935 թվականից: Հայտնի է, որ առաջին հրատարակման ընդգրկում էր 1928—1932 թվականները, իսկ 1933 թվականից մեր ժողովրդի պատմության մեջ սկսվեց նոր շրջան՝ երկրորդ հնգամյակի կատարման համար մղվող պայքարի շրջանը: Ուստի ուրվագծերի տվյալ պրակը պետք է ընդգրկեր երկրորդ հնգամյակի ողջ շրջանը (1933—1937), երբ ՍՍՌՄ-ում հիմնականում կառուցվել էր սոցիալիզմը և ընդունվել էր ՍՍՌՄ նոր կոնստիտուցիան և կամ սկսվեր 1938 թվականից:

Գիրքը բավական ծանրաբեռնված է թվական տվյալներով, հատկապես դա վերաբերում է 68,71, 77 էջերին: 35-րդ էջի տողատակի ծանոթագրությունում, խոսելով Հայաստանում թեթև, սննդի և անտառային արդյունաբերության ժողովրդական տնտեսության մասին, որպես արխիվային աղբյուր հիշատակվում է «ՀՌՊԿԱ, ֆ.3316, ց. 29, գ.3, էջ 22»: Անհասկանալի է, թե ո՞ր ՀՌՊԿԱ-ն նկատի ունեն հե-

ղինակները, քանի որ յուրաքանչյուր ռեսպուբլիկա ունի Հոկտեմբերյան ռեոլյուցիայի և սոցիալիստական շինարարության Պետական կենտրոնական արխիվ: Եթե նա նկատի ունի Հայկական ՍՍՌ ՀՌՊԿԱ-ն, ապա այնտեղ ֆոնդերի թանակը 600-ից ավելի չէ, ուստի № 3316 ֆոնդ լինել չի կարող: Ինչպես հեղինակները, այնպես էլ խմբագիրները չեն նկատել 310 էջում թույլ տրված սալթաբումբ, որտեղ նշված է՝ «Հայկական ՍՍՌ-ն երրորդ հնգամյակի նախապատրաստման տարիներին (1938—1941)», Հավանորեն պետք է լիներ՝ «Հայկական ՍՍՌ-ն նախապատերազմյան տարիներին (1938—1941)»: 261 էջի տողատակի ծանոթագրությունում սխալ է թույլ տրված. «Պրավդա», մարտի 10, 1944 թ.» փոխարեն պետք է լինի՝ «Պրավդա», 24 հուլիսի, 1944 թ.»: Մեր կարծիքով, թերի է գրքի 8-րդ գլուխը, որի վերջում բացակայում են ընդարձակ ընդհանրացումներն ու եզրակացությունները:

Թերություն է և այն, որ գրքում բերվում են մի շարք հանրահայտ փաստեր այլ հեղինակների աշխատություններից, բայց աղբյուրները չեն նշվում: Ընդհանրապես ցանկալի էր դիրքը լրացնել առաջաբանով, որտեղ կարելի էր տալ շարադրված թեմայի վերաբերյալ գրականության համառոտ տեսություն: Դա տնվիճելու էր կրթությանը աշխատանքի գիտական արժեքը:

Բավարար չի կարելի համարել նաև գրքի գիտատեղեկատու ապարատը. նա չունի անվանական, առարկայական-թեմատիկ և աշխարհագրական ցանկեր, իսկ դրանք անհրաժեշտ են գիտական հրատարակության համար:

Գիրքն ընդհանուր առմամբ օգտակար է ինչպես գիտական հասարակայնության, այնպես էլ ընթերցողների լայն շրջանների համար:

Ա. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆՑ

Լ. Հ. ԱՅՐԱՆՈՒՄՅԱՆ, Հայաստանում մարքսիզմի տարածման պատմությունից. Մարքսիզմ-լենինիզմի մի քանի հարցերը հայ բուլշևիկյան մամուլում: Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Հրատարակչություն, Երևան, 1959, 230 էջ, գինը 8 ա.:

Մարքսիզմի՝ պրոլետարիատի ազատագրական պայքարի մեծ ուսմունքի, տարածումը ամեն մի երկրի կյանքում քաղաքական ու դաշտափարական մեծագույն իրադարձություն է: Պատմությունից հայտնի է, որ այս կամ այն դասակարգի գաղափարախոսների կողմից մշակված ուսմունքները անցնում են մի երկրից

մյուսը և համապատասխան փոփոխություններով ծառայում տարբեր երկրների սոցիալական սովորին: Բայց պատմությանը հայտնի չէ ուրիշ ոչ մի ուսմունք, որն ունենար այնպիսի տարածում բովանդակ աշխարհում, ձեռք բերեր այնպիսի ազդեցություն տարբեր ժողովուրդների գաղափարական կյանքի և հասարակական շարժ-